

## PAPER DETAILS

TITLE: Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarının göç olgusu bağlamında tematik incelemesi

AUTHORS: Feride ERSOY, Ali Osman KOCALAR

PAGES: 125-145

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3417164>

**To Cite This Article:** Ersoy F., & Kocalar A. O. (2023). Thematic Analysis of Middle School Social Studies Textbooks Regarding Migration Phenomenon, *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 50, 125-145.  
<http://dx.doi.org/10.32003/igge.1362524>

## Thematic Analysis of Middle School Social Studies Textbooks Regarding Migration Phenomenon

### Ortaokul Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Göç Olgusu Bağlamında Tematik İncelemesi

Feride ERSOY<sup>ID</sup>, Ali Osman KOCALAR<sup>ID</sup>

#### Abstract

Migration refers to the movement of individuals from the geography where they were born and raised to a different geography. People often migrate due to unfavourable conditions or factors such as poverty, illness, politics, food scarcity, natural disasters, war, unemployment, and lack of security. Migration movements lead to significant changes in the social, political, and economic structures of countries. In this regard, migration is a critically important societal phenomenon. The inclusion of such an influential societal phenomenon in education and teaching it to new generations in all its aspects is essential. One of the primary resources where the phenomenon of migration can be included in education is textbooks. An essential educational tool expected to address the migration phenomenon due to its interdisciplinary nature is social studies textbooks. This research aims to examine middle school social studies textbooks in the context of the migration phenomenon. To this end, the research was conducted using the document analysis method. Three textbooks determined by the random sampling method were the documents to be analysed. The study identified the reasons for migration, its outcomes, factors facilitating migration, activities that prevent and regulate migration, institutions regarding migration, concepts, definitions, classifications related to the teaching of migration, items and headings, visuals, and statistics in the examined textbooks. Consequently, informed recommendations were made to textbook writers.

**Keywords:** Migration, Education, Social Studies, Textbook Review, Document Analysis

#### Öz

Göç, insanların doğduğu ve büyüdüğü coğrafyadan farklı coğrafyaya doğru taşınma hareketidir. İnsanlar genellikle elverişsiz koşullardan veya yoksulluk, hastalık, politika, gıda kıtlığı, doğal afetler, savaş, işsizlik ve güvenlik eksikliği gibi faktörler nedeniyle göç etmektedir. Göç hareketleri ülkelerin sosyal, siyasal ve ekonomik yapısında önemli değişimlere neden olmaktadır. Bu yönüyle göç önemli bir toplumsal olgudur. Böylesine etkili bir toplumsal olgunun eğitime katılması ve yeni nesillere tüm yönleriyle öğretilmesi elzemdir. Eğitimde göç olgusunun yer alabileceği temel kaynaklardan birisi ders kitaplarıdır. Disiplinlerarası yapısı nedeniyle göç olgusuna yer vermesi beklenen önemli bir eğitim aracı ise sosyal bilgiler ders kitaplarıdır. Bu araştırmanın amacı ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarını göç olgusu bağlamında incelemektir. Bu amaçla araştırma doküman incelemesi yöntemiyle yürütülmüştür. Araştırmada rastgele örnekleme metoduyla belirlenen üç ders kitabı doküman olarak kabul edilmiştir. Araştırma sonucunda göç olgusunun nedenleri, sonuçları, göçü kolaylaştırıcı unsurlar, göçü önleyici ve düzenleyici faaliyetler, göçle ilgili kurumlar, göçün öğretimiyle ilgili kavramlar, tanımlar ve sınıflamalar, madde ve başlıklar, görseller ve istatistikler tespit edilmiştir. Ders kitabı yazarlarına öneriler getirilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Göç, Eğitim, Sosyal Bilgiler, Ders Kitabı İnceleme, Doküman Analizi

\* **Corresponding Author:** Dr. Öğretim Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, ✉ [fersoy@mehmetakif.edu.tr](mailto:fersoy@mehmetakif.edu.tr)

\*\* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, ✉ [ali.kocalar@marmara.edu.tr](mailto:ali.kocalar@marmara.edu.tr) /

**Geliş Tarihi/Received:** 31.05.2023

**Kabul Tarihi/Accepted:** 24.08.2023

**Ç. Yayınlanma Tarihi/Online Published:** 29.09.2023

## INTRODUCTION

Throughout history, people have been faced with the necessity to leave their regions for various reasons. This displacement is termed “migration.” Migration represents a spatial change, and many migrations are of a compulsory nature. Contemporary global migration movements are triggered by social, political, economic, and cultural factors and lead to outcomes in line with these factors. Migration is a phenomenon that should be evaluated beyond a mere change of location, and it can be said to possess a complex and dynamic structure.

While migrations throughout human history were mostly due to natural reasons, post-Industrial Revolution, factors such as economic, political, and social events, education, health, wars, and internal conflicts (Dubey & Mallah, 2015) have become primary causes of migration. Present-day migration trends generally lean towards areas with a higher standard of living, typically from less developed to more developed regions (Ay & Zeybek, 2016). From the 2000s onwards, global economic, social, cultural, transportation, communication, and political changes have increased human mobility. In this context, Castles (2010) has pointed out that modern transportation and communication technologies, as well as the lifestyles displayed by global media, can serve as a motivational source for individuals considering migration to different countries.

Push and pull factors play a crucial role in migration dynamics. In recent history, the repulsion from rural areas and the attraction of urban areas (Fichter, 1994) have been primary drivers of migration movements. Migrations from rural to urban areas have profoundly impacted the urban economy (Massey et al., 2014). It is a fact that migration brings a novel and dynamic workforce to the economy (Ersoy, 1985). However, challenges faced in areas receiving migration, such as haphazard urbanization, infrastructure insufficiencies, and unemployment demonstrate the negative impacts of migration (Sağlam, 2006; Avcı, 2021; Bahar, 2015; Çakır, 2011). Low income, limited living standards, lack of economic opportunities, and political pressures form the push factors of migration, while high earning potential, job opportunities, economic prospects, and political freedoms constitute the pull factors (Castles & Miller, 1998).

Migration is categorized as national or international, based on the direction of movement. However, in recent times, international migration has especially become a significant agenda item. International migration offers different advantages and challenges for both emigrant and immigrant countries compared to internal migration. Immigrant countries benefit from cheap labour and, due to the migration of educated and elite individuals, access numerous economic and social opportunities. Yet, alongside these advantages, there are political and social threats for immigrant countries. This perspective has a broader framework. Countries with high labour demands are generally primary targets of migration movements (Nakhoul, 2014; ILO, 2015). High wages in developed countries motivate certain individuals to participate in the labour market (Castles & Miller, 2008), which reflects the relationship between migration and employment.

In countries where migration is prevalent, the societal fabric is influenced politically, economically, socially, and culturally (Ak & Akarçay, 2018; Karakaya, 2020). Particularly, large-scale migration waves lead to the emergence of complex issues across spatial, social, and political domains (Li & Frieze, 2012). Migration gives rise to various societal needs and prompts a shift towards a more heterogeneous societal structure. Conflicts and divisions—social, economic, and cultural—in nature between existing community members and newcomers, negative consequences such as an increase in crime rates, and a subsequent decrease in societal security and well-being are observably inevitable. Migration brings to the forefront issues of societal integration, assimilation, cultural conflict, and language challenges (Tezcan, 1994; Ak & Akarçay, 2018). In the prevention and solution of all these problems, the education system has an important role to play in the integration of migrants into society. Migration has multifaceted impacts on the education system (Günkör, 2018). In fact, to facilitate the social integration and socialization of migrants, the educational system often finds itself needing to restructure its goals and content.

In recent times, due to conflicts in neighbouring regions and countries, Turkey has witnessed a significant influx of migrants (Akyıldız, 2022). Individuals from countries such as Ukraine, Syria, and Afghanistan have felt the need to seek refuge in Turkey, leaving their native lands. Additionally, factors such as Turkey’s touristic appeal, its strategic position bridging continents, its

favourable climate, and its advanced transportation network have also encouraged migration (Krit, 2012; Hayes, 2014; Özey & Kocalar, 2019). Given these developments, the phenomenon of “migration” is an undeniable reality for contemporary Turkey. Turkish society is inevitably influenced by this mobility in historical, cultural, political, economic, and social dimensions. Understanding the integration processes, challenges, and needs of migrants, as well as evaluating the impacts of migration on the societal structure, requires a comprehensive analysis of the causes, consequences, and processes of migration. In this regard, it is anticipated that the phenomenon of migration, which constitutes a significant issue for society, will be reflected in education with content that fosters awareness and knowledge for the new generations.

At the middle school level, scientific content on migration is incorporated into the social studies curriculum by adapting knowledge from disciplines, such as geography, sociology, and history to a level suitable for students (Öztürk, 2009). The interdisciplinary nature of the social studies course covers the phenomenon of migration. Types of migration, its historical processes, impacts, and its contemporary significance are among the critical topics addressed in the middle school social studies curriculum (Ministry of Education [MoNE], 2018). Therefore, it is vital to understand how the theme of migration is handled in the social studies course and how this content is displayed in textbooks. This evaluation will identify any potential shortcomings and enhance the teaching of the migration theme in education. Adding the theme of “migration” to textbook reviews will contribute to the literature. The social studies curriculum and textbooks from 2005 to 2018 have been analyzed by Pehlivan Yılmaz & Günel (2021) in terms of changing and unchanging aspects. Additionally, a study on the concept of migration and its importance has been conducted in the 7th-grade social studies textbook (Avcı, 2021). This study aims to conduct a thematic examination with a focus on migration in social studies textbooks approved in 2019. The research aims to analyze middle school social studies textbooks (Harut, 2019; Yıldırım et al., 2019; Açıl et al., 2019) in the context of migration.

The main research question is: How are the dimensions of the migration phenomenon and their sub-categories addressed in middle school social studies textbooks? The sub-questions are as follows:

- How are the reasons for the migration phenomenon expressed in middle school social studies textbooks?
- How are the consequences of the migration phenomenon addressed in middle school social studies textbooks?
- What other factors in middle school social studies textbooks help explain the migration phenomenon?
- What other elements in middle school social studies textbooks can contribute to the teaching of the migration topic?

## METHOD

This study adopts a qualitative research approach and was conducted using the document analysis method. Neuman (2014) emphasizes that in the qualitative method, researchers aim to examine and interpret social processes and specific events within their social context. Document analysis is preferred in cases where fieldwork is not feasible to explain the phenomenon within its social processes and contexts. In this study, the document analysis method was chosen to determine how the phenomenon of migration is addressed in middle school social studies textbooks. It has been stated earlier that this method is appropriate for examining textbooks (Yıldırım & Şimşek, 2011).

The social studies textbooks to be analyzed in the research were randomly selected from 5th, 6th, and 7th-grade textbooks utilised in middle schools affiliated with the Ministry of National Education. The textbooks were approved in 2019 for a duration of five years. The entire content of the textbooks was subjected to analysis, without sampling. Words, lines, and paragraphs were used as the units of analysis. The data obtained were evaluated using content analysis and supported with direct quotations. These quotations are shown in the findings as follows: For example, a quotation taken from the 5th grade textbook is abbreviated as 5/, and its page number is abbreviated as p.128. The document analysis was conducted in the following steps: (1) Reviewing the textbooks with a focus on the “migration” concept and marking relevant sections, (2) Detailed examination of the marked sections, (3) Coding the data concerning the causes of migration using analysis units, (4) Categorizing the codes and classifying them thematically, (5) Tabulating the data, (6) Calculating frequency and percentage distributions, (7) Reporting and interpreting the findings. Collaborating on an online platform, researchers achieved 100% data congruence based on the recommendations of Miles & Huberman (1994).

## FINDINGS

The results obtained in this study are presented in the tables below, aligned with the general objective and problem statement of the research. Within the scope of this study, the representation of the migration phenomenon in middle school social studies textbooks (5th, 6th, and 7th grades) was thematically analyzed. After these analyses, interpretations of the findings were made.

### Findings Regarding to the First Sub-research Question: Reasons for Migration in Social Studies Textbooks

Under the first sub-research question of the research, the focus was on the reasons for migration presented in the social studies textbooks. These reasons were classified as economic, societal and social, political, and natural. The identified reasons, whether they act as push or pull factors, are displayed in the table below with their frequency and percentage values.

**Table 1:** Reasons for Migration in Social Studies Textbooks

| Themes                   |                  | Sub-themes                                                                            | 5th grade |      | 6th grade |     | 7th grade |     |    |
|--------------------------|------------------|---------------------------------------------------------------------------------------|-----------|------|-----------|-----|-----------|-----|----|
|                          |                  |                                                                                       | f         | %    | f         | %   | f         | %   |    |
| Economic Reasons         | Push             | Transforming agricultural production                                                  | 0         | 0%   | 0         | 0%  | 7         | 9%  |    |
|                          |                  | Living conditions and economic welfare                                                | 0         | 0%   | 0         | 0%  | 8         | 10% |    |
|                          | Pull             | Sectoral development and employment opportunities                                     | 7         | 100% | 0         | 0%  | 17        | 21% |    |
|                          |                  | Education opportunities                                                               | 0         | 0%   | 0         | 0%  | 2         | 3%  |    |
|                          |                  | Health facilities                                                                     | 0         | 0%   | 0         | 0%  | 3         | 4%  |    |
|                          |                  | Living conditions and economic welfare                                                | 0         | 0%   | 2         | 13% | 0         | 0%  |    |
|                          |                  |                                                                                       |           |      |           |     |           |     |    |
| Social and Social Causes | Push             | Lifestyle (nomadic/settler)                                                           | 0         | 0%   | 4         | 27% | 6         | 8%  |    |
|                          |                  | Social pressures (pressures on religious belief)                                      | 0         | 0%   | 1         | 7%  | 2         | 3%  |    |
|                          |                  | Divorce                                                                               | 0         | 0%   | 0         | 0%  | 1         | 1%  |    |
|                          |                  | Security issues (blood feuds, family feuds, etc.)                                     | 0         | 0%   | 0         | 0%  | 3         | 4%  |    |
|                          | Pull             | Academic opportunities (brain drain)                                                  | 0         | 0%   | 0         | 0%  | 1         | 1%  |    |
|                          |                  | Marriage                                                                              | 0         | 0%   | 0         | 0%  | 1         | 1%  |    |
|                          |                  | Urbanization                                                                          | 0         | 0%   | 0         | 0%  | 1         | 1%  |    |
|                          |                  | The search for social welfare and security                                            | 0         | 0%   | 0         | 0%  | 2         | 3%  |    |
|                          |                  |                                                                                       |           |      |           |     |           |     |    |
|                          | Political Causes | Push                                                                                  | Wars      | 0    | 0%        | 0   | 0%        | 4   | 5% |
| Throne disputes          |                  |                                                                                       | 0         | 0%   | 1         | 7%  | 0         | 0%  |    |
| Political pressures      |                  |                                                                                       | 0         | 0%   | 1         | 7%  | 0         | 0%  |    |
| Terror and terrorism     |                  |                                                                                       | 0         | 0%   | 0         | 0%  | 4         | 5%  |    |
| Security measures        |                  |                                                                                       | 0         | 0%   | 0         | 0%  | 1         | 1%  |    |
| Pull                     |                  | Exchange                                                                              | 0         | 0%   | 0         | 0%  | 1         | 1%  |    |
|                          |                  | Asylum                                                                                | 0         | 0%   | 0         | 0%  | 1         | 1%  |    |
|                          |                  | Settlement policies                                                                   | 0         | 0%   | 0         | 0%  | 2         | 3%  |    |
|                          |                  | Conquests                                                                             | 0         | 0%   | 1         | 7%  | 0         | 0%  |    |
|                          |                  |                                                                                       |           |      |           |     |           |     |    |
| Natural Causes           | Push             | Climate conditions                                                                    | 0         | 0%   | 1         | 7%  | 0         | 0%  |    |
|                          |                  | Geographical features (steppe, etc.)                                                  | 0         | 0%   | 3         | 20% | 0         | 0%  |    |
|                          |                  | Depletion of natural resources                                                        | 0         | 0%   | 1         | 7%  | 2         | 3%  |    |
|                          |                  | Natural disasters (earthquakes, floods, drought, volcanic activity, landslides, etc.) | 0         | 0%   | 0         | 0%  | 8         | 10% |    |
|                          | Pull             | Abundance of natural resources                                                        | 0         | 0%   | 0         | 0%  | 1         | 1%  |    |
|                          |                  | Geographical location (transit route/bridge)                                          | 0         | 0%   | 0         | 0%  | 2         | 3%  |    |
|                          |                  |                                                                                       |           |      |           |     |           |     |    |
|                          |                  | TOTAL                                                                                 | 7         | 100  | 15        | 100 | 80        | 100 |    |

From Table 1, it is evident that social studies textbooks contain various dimensions related to the causes of migration. These dimensions analyze the causes of migration in terms of “push” and “pull” factors. The 7th-grade textbooks, compared to other grade levels, delve more comprehensively into the causes of migration. However, it is observed that there is an uneven distribution among the items in the textbooks. For instance, under the category of natural reasons, the item “climate conditions” is absent in the 5th and 7th-grade textbooks but is present in the 6th grade. In the category of societal and social reasons, the item “lifestyle” is found in the 6th and 7th-grade textbooks but is missing in the 5th grade.

From the dimensions in Table 1, it is clear that certain specific causes of migration are more pronounced than others. Within the economic reasons, “living conditions and economic welfare level” stands out under the push factors, while “sectoral development and employment opportunities” is highlighted under the pull factors. The item “living conditions and economic welfare level” is categorized as a push factor in the 7th grade and as a pull factor in the 6th grade, but it is absent in the 5th-grade textbook. This distribution suggests that the textbooks do not adhere to the principle of the “spiral approach” in content design. An excerpt from the textbook reads: *“For the economic and social development of the region, state support and incentives in the fields of tea agriculture and industry have been sustained for many years”* (5/p.128).

It becomes evident upon examining Table 1’s societal and social reasons dimension that the most salient push factor in 6th and 7th-grade textbooks is “lifestyle”. In the 7th-grade textbooks, “the search for social welfare and security” stands out as a pull factor. Except for the items “societal pressures” and “lifestyle”, all other items are found exclusively in the 7th-grade textbooks. Within the context of “lifestyle”, textbooks emphasize that the nomadic lifestyle of the Turks in Central Asia’s steppe geography and harsh continental climate led to migration. This emphasis is further supported with a statement: *“...thus, they migrated easily from one place to another with their belongings.”* (6/p.49). The 5th-grade textbooks do not contain any data under this dimension.

The analysis of the political reasons dimension in Table 1 illustrates that “wars” and “terror and terrorism” are more pronounced in the 7th-grade textbooks, while “throne disputes” and “political pressures” are more evident in the 6th-grade textbooks. The 5th-grade textbooks do not contain any data under this dimension. A text regarding “throne disputes” reads: *“Following the demise of Mete Khan, throne disputes triggered by Chinese intrigues weakened the state, and in AD 48, the Hun State was divided into Northern and Southern Huns...”* (6/p.50). In the 7th-grade social studies textbook, among the pull factors, “settlement policies” are more emphasized compared to other items. An example statement about settlement policies in the textbook reads: *“In Anatolia, some families with internal disputes were relocated to Rumelia, thus ensuring social order and peace in the country”* (7/p.40).

The analysis of the category of natural reasons presented in Table 1 shows that “climate” and “geographical features” are predominantly featured in the 6th-grade curriculum, while “depletion of natural resources” and “natural disasters” are more emphasized in the 7th grade. The textbooks highlight the fact that the Turks, inhabiting the steppe regions, were influenced by migration-driving factors. Natural catastrophes, including earthquakes, floods, droughts, volcanic activities, and landslides, are presented as inherent push factors prompting migration. Specific excerpts from the material state: *“The rapid depletion of natural resources by humans, coupled with environmental degradation, has precipitated global challenges such as environmental dilemmas, catastrophic events, famine, terrorism, and migrations”, and “the swift depletion of natural resources”* (7/p.213). Evidently, certain natural resources also serve as pull factors for migration. “The abundance of natural resources” and “geographical location” emerge as salient pull factors in the 7th-grade materials. Neither the 5th nor the 6th-grade textbooks identified any compelling reasons related to migration. One statement regarding geographical position notes: *“Owing to its strategic location, Turkey stands as a primary transit hub for migrants, simultaneously functioning as a focal migration centre and bridge, thereby creating a magnetizing geography for migration”* (7/p.110).

### Findings Regarding the Second Sub-research Question: The Outcomes of Migration in Social Studies Textbooks

The phenomenon of migration is presented in social studies textbooks not only in terms of its causes but also its consequences. The outcomes identified in these textbooks can be categorized under the impacts on economic, sociocultural, political, and physical geography dimensions. All these dimensions and their sub-dimensions are presented in Table 2.

**Table 2:** Consequences of Migration in Social Studies Textbooks

| Themes                                   | Sub-themes                                  | 5 classes |      | 6th grade |      | 7th grade |      |
|------------------------------------------|---------------------------------------------|-----------|------|-----------|------|-----------|------|
|                                          |                                             | f         | %    | f         | %    | f         | %    |
| Economic Consequences                    | Impact on the economy                       | 0         | 0%   | 1         | 10%  | 0         | 0%   |
|                                          | Meeting the need for a labour force         | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 3%   |
|                                          | Acceleration of economic growth             | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 3%   |
|                                          | Foreign currency inflow                     | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 3%   |
| Social and Societal Consequences         | Cultural interaction                        | 1         | 100% | 3         | 30%  | 0         | 0%   |
|                                          | Inventions                                  | 0         | 0%   | 1         | 10%  | 0         | 0%   |
|                                          | Historical influences                       | 0         | 0%   | 1         | 10%  | 0         | 0%   |
|                                          | Migration of tribes                         | 0         | 0%   | 2         | 20%  | 0         | 0%   |
|                                          | Population growth                           | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 3         | 10%  |
|                                          | Increased military power                    | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 3%   |
|                                          | Shaping of art                              | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 3%   |
|                                          | Creation of interaction spaces              | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 3         | 10%  |
|                                          | Increased participation in education        | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 3%   |
|                                          | Disproportionate distribution of population | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 5         | 16%  |
|                                          | Housing shortage                            | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 3%   |
|                                          | Haphazard urbanization                      | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 9         | 29%  |
|                                          | Epidemic diseases                           | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 3%   |
| Political Consequences                   | Political influence                         | 0         | 0%   | 1         | 10%  | 0         | 0%   |
| Consequences Affecting Natural Geography | Influencing geography                       | 0         | 0%   | 1         | 10%  | 0         | 0%   |
|                                          | Heat islands                                | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 3%   |
|                                          | Global warming                              | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 3%   |
|                                          | Depletion of resources                      | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 3%   |
| TOTAL                                    |                                             | 1         | 100% | 10        | 100% | 31        | 100% |

A close examination of the data in Table 2 underlines that the textbooks encapsulate the economic, socio-cultural, political, and geographical aftermaths of migration. While the economic ramifications of migration are tangible within these textbooks, facets such as “meeting the need for the labour force,” “acceleration of economic development,” and “foreign currency inflow” are markedly subdued, particularly within the context of 7th-grade materials. An in-depth content analysis reveals a predominant emphasis on the push or pull dynamics of migration over its direct economic outcomes. This observation points to a potential need for textbooks to undergo revision to holistically encompass both the beneficial and detrimental economic outcomes of migration.

The implications of migration extend beyond the economic realm, reflecting sociocultural consequences in the textbooks. The textbooks studied illustrate several outcomes in the context of migration, such as “cultural interaction,” “migration of tribes,” “population increase,” “creation of (economic, social, and cultural) interaction spaces,” “disproportionate distribution of population,” and “haphazard urbanization.” Among these, “unplanned urbanization” is more prominent in the 7th-grade textbooks. Issues resulting from such urbanization, like “illegal constructions, slum invasion, excessive urban growth,

infrastructure problems, etc.,” are covered in the 7th-grade textbook. It is noteworthy that the 5th-grade textbooks lack content concerning the sociocultural outcomes of migration, while the 6th-grade textbooks offer limited information.

Moreover, considering the data presented in Table 2, it becomes apparent that the textbooks provide limited coverage of the political and geographical implications of migration. Among the impacts on the natural environment due to migration are “heat islands,” “global warming,” and “depletion of resources.” These topics are exclusively addressed at the 7th-grade level, with a constrained content scope. A statement on “heat islands” serves as an

example: “As a result of migrations, cities grow excessively. Consequently, heat islands form in areas with large cities” (7/p.112). Given the undeniable interdependence of humans on their geographical environment and contemporary environmental issues, the textbooks’ limited content on the impacts of migration on our natural habitat indicates a potential need for revision.

### Findings Regarding the Third Sub-research Question: Additional Aspects Elucidating the Migration Phenomenon in Social Studies Textbooks

Beyond the causes and effects, social studies textbooks include distinct elements pertinent to the migration phenomenon. One such element addresses factors playing a facilitative role in the occurrence of migration. Conversely, another category surfaces as preventive and regulatory activities concerning migration. Details related to these elements, along with their subdimensions, are provided in Table 3.

**Table 3:** Facilitative Elements of Migration and Preventive/Regulatory Activities

| Themes                               | Sub-themes                             | 5th Grade |      | 6th Grade |      | 7th Grade |      |
|--------------------------------------|----------------------------------------|-----------|------|-----------|------|-----------|------|
|                                      |                                        | f         | %    | f         | %    | f         | %    |
| Facilitative Elements of Migration   | Transportation ease                    | 0         | 0%   | 1         | 25%  | 2         | 18%  |
|                                      | Settlement and relocation ease         | 0         | 0%   | 1         | 25%  | 0         | 0%   |
|                                      | Presence of universal legal protection | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 2         | 18%  |
| Preventive and Regulatory Activities | Economic incentive support             | 0         | 0%   | 2         | 50%  | 0         | 0%   |
|                                      | Employment support                     | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 2         | 18%  |
|                                      | Integration initiatives                | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 9%   |
|                                      | Tolerant Approach                      | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 9%   |
|                                      | Understanding the causes               | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 9%   |
|                                      | Solution-oriented initiatives          | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 2         | 18%  |
|                                      | TOTAL                                  | 0         | 100% | 4         | 100% | 11        | 100% |

From Table 3, it is evident that social studies textbooks incorporate diverse facets concerning the migration phenomenon. Among the facilitative elements of migration, “transportation ease” and the “presence of universal legal protection” emerge as significant catalysts. For instance, the textbook remarks: “In the Turks’ nomadic lifestyle, the domestication of the horse and the invention of the wheel were pivotal in simplifying migration” (6/p.49). Furthermore, “In Ottoman society, the establishment of railway lines facilitated affordable and accessible transportation. This development, in turn, incentivized the opening of agricultural lands, rendering labour migration to these new areas attractive due to the ease of transportation” (7/p.48). Additionally, within Table 3, “economic incentive support” and “employment support” distinctly emerge among the preventive and regulatory activities. Given the inherent cultural diversities in regions receiving migrants, the textbooks emphasize these support mechanisms. However, they provide limited content on integration initiatives, underscoring a potential area of enhancement.

### Findings Regarding the Fourth Sub-research Question: Other Aspects Facilitating the Teaching of Migration in Social Studies Textbooks

In addition to the factors mentioned above concerning the migration phenomenon, the social studies textbooks present several elements related to instruction. These elements encompass themes such as “institutions,” “concepts, definitions, and classifications,” “migration in topics and headings,” “migration in visuals,” and “migration statistics.” Details associated with these themes are presented in Table 4.

**Table 4:** Other Elements Regarding Migration in Social Studies Textbooks

| Themes                                     | Sub-themes                                  | 5th Grade |      | 6th Grade |      | 7th Grade |      |
|--------------------------------------------|---------------------------------------------|-----------|------|-----------|------|-----------|------|
|                                            |                                             | f         | %    | f         | %    | f         | %    |
| Institutions                               | Directorate General of Migration Management | 1         | 100% | 0         | 0%   | 0         | 0%   |
| Concepts, Definitions, and Classifications | Definition of migration                     | 0         | 0%   | 2         | 67%  | 4         | 9%   |
|                                            | Red Crescent (Kizilay) service definition   | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 2%   |
|                                            | Migration concept                           | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 2%   |
|                                            | Homeland concept                            | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 2%   |
|                                            | Conquest concept                            | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 2%   |
|                                            | Types of migration                          | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 4         | 9%   |
| Migration in Topics and Headings           |                                             |           | 0%   |           | 0%   |           | 0%   |
|                                            | Preparation items                           | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 3         | 6%   |
|                                            | Question items                              | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 14        | 30%  |
|                                            | Headings                                    | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 5         | 11%  |
| Migration in Visuals                       |                                             |           | 0%   |           | 0%   |           | 0%   |
|                                            | Maps                                        | 0         | 0%   | 1         | 33%  | 0         | 0%   |
|                                            | Real images                                 | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 2         | 4%   |
|                                            | Representative images                       | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 2%   |
|                                            | Tables                                      | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 2%   |
|                                            | Diagrams                                    | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 4         | 9%   |
|                                            | News                                        | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 2         | 4%   |
| Migration Statistics                       |                                             |           | 0%   |           | 0%   |           | 0%   |
|                                            | Migration statistics                        | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 2         | 4%   |
|                                            | Gender distribution of migrants             | 0         | 0%   | 0         | 0%   | 1         | 2%   |
| TOTAL                                      |                                             | 1         | 100% | 3         | 100% | 47        | 100% |

It is apparent from the data in Table 4 that the social studies textbooks mention the “Directorate General of Migration Management” as the institutional entity associated with migration, and this information is available in the 6th-grade textbook. No distinct items related to this table were identified in the examined 5th-grade textbook. Among the presented concepts, definitions, and classifications, the “migration” concept stands out in the 6th and 7th-grade textbooks, while “types of migration” is particularly evident in the 7th-grade textbooks. Notably, the 7th-grade textbooks also feature various topics and headings related to the migration phenomenon, such as preparatory items, question items about the reasons, outcomes, measures related to migration, and headings like migration, its outcomes, its reasons, etc. For instance, in the 7th-grade textbook, under the heading “Migration,” a question is posed: “*How can we find a solution to the migrant problem?*” (7/p.218).

Furthermore, the data in Table 4 also highlights that the studied textbooks incorporate visuals and statistics related to migration. The textbooks contain maps, images, tables, diagrams, and news articles as visuals. Additionally, they present “migration statistics” and specify the “gender distribution of migrants.” The inclusion of data in the “*net migration table by provinces*” (7/p.106) and a news article titled “*Migration from east to west will be prevented with employment*” (7/p.107) from the Turkish Statistical Institute exemplify the presentation of migration statistics.

## DISCUSSION AND CONCLUSION

This study, which thematically examines middle school social studies textbooks in the context of the migration phenomenon, identified dimensions and items elucidating the concept of migration in the content of the analyzed textbooks. Given the inherent nature of document analysis, the thematic evaluations indicate that middle school social studies textbooks contain content about the causes and consequences of migration, factors facilitating migration, and activities aimed at preventing and regulating migration. Moreover, the research found that textbooks also include elements beneficial for teaching about migration, such as pertinent institutions, concepts, definitions, classifications, items, headings, visuals, and migration statistics. Another significant finding pertains to the distribution of content concerning to the migration phenomenon within the textbooks. The study revealed an uneven distribution of content concerning the migration phenomenon both among the textbooks and topics, with the content being notably denser in the 7th-grade textbook.

The findings about the first sub-research question indicate that the content in middle school social studies textbooks explains the reasons for migration. Here, the content in the textbooks elucidates the phenomenon of migration, detailing the push and pull factors within the dimensions of economic, sociocultural, political, and natural causes of migration. However, the frequencies and percentages of these factors demonstrate a denser distribution in the 7th-grade textbooks compared to the 5th and 6th-grade textbooks. Within the examined textbooks, among the economic reasons for migration, the “living conditions and economic welfare” level stands out as push factors, while “sectoral development and employment opportunities” emerge as pull factors. Among the sociocultural reasons for migration, “lifestyle” is identified as a push factor, and “the search for social welfare and security” is recognized as a pull factor. The data on this topic are more prevalent in the 7th-grade textbook, while no data in this dimension were identified in the 5th-grade textbooks. When considering the political reasons for migration, “wars,” “terror and terrorism,” “throne disputes,” and “political pressures” are prominent push factors. Similar to the findings of Pehlivan Yılmaz & Günel (2021), the 5th-grade textbook again does not provide adequate data on this topic. Among the pull factors, “conquests” and “settlement policies” have been identified. Another dimension explaining the causes of migration in the textbooks is natural reasons. Push factors causing migration such as “climate” and “geographical features,” “depletion of natural resources,” and “natural disasters” have been identified. These push factors have been considered as significant reasons for migration in numerous studies (Adıgüzel, 2020; Aktaş 2014; Çelik, 2006). Among the pull factors, the “abundance of natural resources” and “geographical location” are mentioned. Similar evaluations have been articulated by Albayrak and Abdioğlu (2017). Moreover, Turkey is denoted as a country attracting migration due to its geographical location. Similar assessments are suggesting that Turkey’s location influences external migration (Deniz, 2014; İçduygu, 2006).

The findings about the second sub-research question reveal that the content in middle school social studies textbooks addresses the outcomes of migration. Economic, sociocultural, political, and environmental aspects related to migration are discussed within these textbooks. However, it is observed that topics related to the consequences of migration are rather limited at the 5th and 6th-grade levels. Among the impacts of migration on the economy, topics such as “meeting the need for the labour force,” “acceleration of economic growth,” and “foreign currency inflow” are presented, illustrating the positive effects of migration on the economy (Konya & Kabaklarlı, 2023). No findings pointing to the negative impacts of migration on the economy have been encountered. Additionally, the reviewed textbooks describe various sociocultural consequences of migration, including “cultural interaction,” “migration of tribes,” “population increase,” “creation of economic, social, and cultural interaction zones,” “disproportionate distribution of population,” and “haphazard urbanization” (Bozkurt & Ayfer, 2018). Notably, “haphazard urbanization” has a higher frequency compared to the other consequences. However, there is limited information regarding the political and environmental impacts of migration. In this context, topics such as “heat islands,” “global warming,” and “depletion of resources” are addressed.

The findings about the third sub-research question demonstrate that the content in middle school social studies textbooks elaborates on other factors in the context of migration. The content in these textbooks revealed insights both in terms of elements facilitating the occurrence of migration and activities that prevent and regulate migration. Factors such as affordable and advanced “transportation ease” and the “presence of universal legal protection” are highlighted in the textbooks as

facilitators of the migration phenomenon. In terms of content that addresses the prevention of migration, “economic incentives” and “employment support” are prominently discussed in these textbooks (Bahar & Korkmaz Bingöl, 2010).

In light of the findings about the fourth sub-research question, it is evident that the content in middle school social studies textbooks offers certain elements regarding the teaching of migration. These textbooks have been found to encompass various themes such as “institutions”, “concepts, definitions, and classifications”, “migration in topics and headings”, “migration in visuals”, and “migration statistics”. The “Directorate General of Migration Management” appears once in the examined textbooks. Sezer & Şanlı (2017) highlighted the absence of mentions of both national and international institutions related to migration as a significant deficiency in their study. Elements such as concepts like “migration”, “homeland”, and “conquest”, classifications about “types of migration”, “preparation items” related to the causes and consequences of migration, “question items” concerning measures, reasons, and outcomes of migration, “headings” about migration, and related “visuals” and “statistics” form the core components associated with the teaching of migration in these textbooks.

Upon a comprehensive inspection of the results of this study, middle school social studies textbooks are observed to elucidate the phenomenon of migration from various perspectives, including its causes, outcomes, facilitating elements, preventive measures, regulatory activities, and other dimensions contributing to its instruction. The content of the textbooks examined in this research provides data relevant to the research problem and its sub-problems. However, the frequency and percentages of this content display uneven distribution across different grades—5th, 6th, and 7th—and even among topics within the same textbook. Many concepts, particularly prominent in 7th-grade textbooks, are scarcely present in the 5th and 6th-grade ones. While causes of migration are frequently discussed in textbooks, there is limited information regarding its political and environmental impacts. Furthermore, the negative economic consequences of migration are not addressed in the textbooks.

Primarily, our recommendation is directed at textbook authors. Adopting a spiral approach when drafting content can serve as a preventive solution against uneven distribution. Given Turkey’s position as a migration magnet, it would be beneficial to touch upon topics related to the integration efforts of migrants within the community in textbooks. Moreover, enhancing the content concerning migration’s impacts on our living environment is crucial given current living conditions.

Our second recommendation is aimed at researchers contemplating studies on textbooks. This research examined middle school social studies textbooks in the context of migration. Primary school social studies textbooks can also be investigated by other researchers. In addition to topics of instruction, insights from teachers and students could be sought.

Given its geographical position, migration is a critical societal topic on Turkey’s agenda. With migration come challenges in diverse areas such as population, culture, economy, and more. Addressing these challenges and ensuring the inclusion of migrants in education and society is a pivotal matter for the education system. Concurrently, the world is leaning towards neoliberal policies. Decisions made within this framework, both political and economic, influence not only citizens but also migrants. For instance, economic practices under neoliberal policies globally emphasize expanding free trade, curtailing social services, and increasing corporate profits (Coe et al., 2019). The reduction in social services and profit-centric practices by corporations leads migrants to be perceived as cheap labour, compelling them to lead a life devoid of certain human rights and social security (Barcus & Halfacree, 2018; Cresswell, 2012). From our observation in this study, social studies textbooks seem to adopt a descriptive approach to current trends and challenges. There’s a pressing need for a perspective that delves into the roots of these issues and adopts a critical stance.

On the other hand, values such as empathy, communication, justice, tolerance, respect, and many more skills, which are crucial for the social integration of migrants, are present in the social studies curriculum. To facilitate the educational integration of individuals who join society via migration, establishing connections with migration in the social studies content could be recommended. Such associations can help overcome the challenges migrant students face, and textbooks can contribute significantly to raising awareness in this context.

## Ortaokul Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Göç Olgusu Bağlamında Tematik İncelemesi

Feride ERSOY<sup>ID</sup>, Ali Osman KOCALAR<sup>ID</sup>

### GİRİŞ

Tarih boyunca insanlar farklı nedenlerden dolayı yaşadıkları yerleri bazen terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu yer değiştirme olayı göç olarak isimlendirilmiştir. Göç bir mekânsal değişikliktir, göçlerin birçoğu zorunludur. Günümüz dünyasında yaşanan göçler karmaşık olup sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel gibi nedenlerden olmakta ve aynı şekilde sonuçları bulunmaktadır. Farklı nedenlerle gerçekleştirilen göç olayı basit bir yer değiştirme hareketi olarak değerlendirilmemesi gereken bir gerçekliktir. Göç olgusunun oldukça karmaşık ve dinamik bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.

İnsanlık tarihi içinde daha çok doğal olaylar göçlere sebep olurken Sanayi Devrimi sonrasında göçün belirleyicisi artık insan olmuş ekonomik, siyasal ve sosyal olaylarla eğitim, sağlık, savaş ve iç çatışma gibi sebepler (Dubey & Mallah, 2015) göçün en önemli nedenleri haline gelmiştir. Günümüzde göçler, hayat seviyesinin daha yüksek olduğu yerlere doğru (Güler, 2021) genellikle az gelişmiş bölgelerden, daha gelişmiş bölgelere doğru gerçekleşmektedir (Ay & Zeybek, 2016). 2000’li yıllardan itibaren dünyada yaşanan ekonomik, sosyal, kültürel, ulaşım, haberleşme ve politik değişimler insanların mobiliteliğini arttırmıştır. Castles (2010)’a göre, günümüzde yeni ulaşım ve iletişim teknolojileri, küresel medyanın modern yaşam tarzlarını yansıtmaları ülkeden ülkeye geçmeyi düşünen insanlar için hareket sebebi olabilmektedir.

Göç konusunda itici ve çekici faktörler önemlidir. Örneğin kırsal alanların iticiliği ve kentin çekiciliği (Ficther, 1994) yakın tarihte göç olayındaki en önemli faktör olmuştur. Kırdan kente yapılan göçler, kentteki ekonomik yaşamı da etkilemiştir (Massey vd. 2014). Göçün ekonomiye yeni ve dinamik bir iş gücü kaynağı sağladığı (Ersoy, 1985) yadsınamaz bir gerçeği ortaya koymaktadır. Bununla birlikte göç alan yerlerde yaşanan çarpık kentleşme, alt yapı yetersizlikleri, işsizlik, vb. gibi birçok sorun göç konusunun olumsuz yansımalarını da ortaya koymaktadır (Sağlam, 2006; Avcı, 2021; Bahar, 2015; Çakır, 2011). Göçe sebep olan düşük gelir, düşük hayat standardı, ekonomik fırsatların yokluğu, politik baskılar gibi etmenler göçün itici faktörleridir. Yüksek kazanç, işgücü talebi, ekonomik fırsatlar ve politik özgürlük ise göçün çekici faktörleridir (Castles & Miller, 1998).

Göç olgusu hareketin yönüne göre ulusal ve uluslararası olarak ele alınmaktadır. Ancak göç, son yıllarda özellikle uluslararası boyutuyla gündemdedir. Uluslararası göç, göçmen ve göç edilen ülkeler için fırsatlar ve zorluklar açısından iç göçten farklıdır. Göç alan ülkeler ucuz işgücü avantajları ile birlikte bilimsel açıdan eğitilmiş ve elit seçkinlerin göçünden dolayı çok sayıda ekonomik, sosyal ve diğer fırsatları da yakalamaktadır. Ancak bununla birlikte göç alan ülkeler için göç olgusu politik ve sosyal tehditleri de beraberinde getirmektedir. Buradaki bakış daha genel ve geniş bir çerçevededir. Ancak göçler genellikle iş gücüne ihtiyaç duyan ülkelere doğru yapılmaktadır (Nakhoul, 2014; ILO, 2015).

Gelişmiş ülkelerdeki yüksek ücretler, ister istemez emek piyasasında hizmetlerini sunmak üzere bazı insanları harekete geçirmektedir (Castles & Miller, 2008). Bu da göçün istihdamla olan ilgisini yansıtmaktadır.

Göç hareketliliğinin fazlaca yaşandığı ülkelerde toplum politik, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan göç olgusundan etkilenmektedir (Ak & Akarçay, 2018; Karakaya, 2020). Özellikle kitlesel göç dalgaları mekânsal, sosyal ve siyasal birçok karmaşık sorunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Li & Frieze, 2012). Göçle birlikte birçok ihtiyaç ortaya çıkmakta ve toplum heterojen bir sosyal yapılanmaya doğru yönelmektedir. Toplum üyeleri ve yeni katılanlar arasında sosyal, ekonomik, kültürel çatışma ve ayrışma alanlarının oluşması, suça karışma oranının artması ve dolayısıyla toplumda güvenlik ve refah düzeyinin düşmesi gibi negatif deneyimlerin artması beklenen bir durumdur. Göç olgusu toplumla bütünleşme, asimilasyon, kültür çatışması, dil, vb. sorunlara neden olmaktadır (Tezcan, 1994; Ak & Akarçay, 2018). Tüm bu sorunların önlenmesi ve çözümünde, göç edenlerin topluma uyumu konusunda görev önemli ölçüde eğitim sistemine yüklenmektedir. Dolayısıyla göç olgusu eğitim sistemini olumlu ve olumsuz birçok açıdan etkilemektedir (Günkör, 2018). Hatta eğitim, topluma göçle katılanların kültürel uyum sağlamasını ve sosyalleşmesini sağlamak için yeniden hedef ve içerik yapılanmasına gitmek durumunda kalmaktadır.

Son yıllarda yakın coğrafyalarda ve komşu ülkelerde yaşanan savaşlar nedeniyle Türkiye'ye milyonlarca insan göç etmiştir (Akyıldız, 2022). Ukrayna, Suriye, Afganistan ve daha birçok ülkeden insanlar doğdukları toprakları terk ederek Türkiye'ye sığınmıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin turizm merkezi olması, kıtalar arasında köprü görevi görmesi, ikliminin yaşam koşulları açısından elverişli olması, ulaşım ağlarının gelişmiş olması gibi birçok faktör göç alımına neden olmaktadır (Krit, 2012; Hayes, 2014; Özey & Kocalar, 2019). Tüm bu gerekçelerle "göç" olgusu Türkiye'nin yadsınamaz bir gerçeğidir. Türk toplumunun tarihi, kültürel, siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan bu olgudan etkilenmesi kaçınılmazdır. Göç edip gelen insanların toplum içindeki uyum süreçlerini, sorunlarını ve ihtiyaçlarını tespit etmek ve aynı zamanda göç alan ülkenin toplumsal yapısı üzerinde göçün etkilerini değerlendirebilmek göç olgusunu nedenleriyle, sonuçlarıyla ve süreçleriyle anlamakla mümkündür. Bu bağlamda toplumun önemli bir sorunsalını oluşturan göç olgusunun yeni nesillerin bilgi ve farkındalığına hitap eden bir içerikle eğitime yansımaları beklenmektedir.

Ortaokul seviyesinde, göç olgusuna dair bilimsel içerik sunan coğrafya, sosyoloji, tarih, vb. gibi disiplinlerin ürettiği bilginin öğrenci seviyesine uygun bir içerikle düzenlenerek eğitime katıldığı ders sosyal bilgilerdir (Öztürk, 2009). Disiplinlerarası yapısı itibarıyla göç olgusu sosyal bilgiler dersi kapsamındadır. Ortaokulda göç türleri ve göçün tarihsel süreçleri ve etkileri ile güncel hayattaki yeri Sosyal Bilgiler dersinin içerdiği önemli konulardandır (MEB, 2018). Bu sebeple, Sosyal Bilgiler dersinde göç konusunun nasıl yer aldığını anlamak dersin içeriğinin ders kitaplarında nasıl yansındığını değerlendirmek açısından önemlidir. Varsa eksiklerin tespit edilmesi, eğitimde göç olgusunun öğretilmesine katkı sağlayacaktır. Ders kitaplarıyla ilgili yapılan çalışmalara bir yeni kavram olarak "göç" olgusunun katılması literatürdeki çalışmalara katkı sağlayacaktır. 2005-2018 yılı sosyal bilgiler müfredat programları ve ders kitapları Pehlivan Yılmaz ve Günel (2021) tarafından değişen ve değişmeyen yönleriyle karşılaştırılmıştır. Ayrıca 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında göç kavramı ve önemi üzerine bir inceleme (Avcı, 2021) yapılmıştır. Bu çalışma ise 2019 yılında kabul almış olan sosyal bilgiler ders kitaplarını (Harut, 2019; Yıldırım vd., 2019; Açıl vd., 2019) göç olgusu odaklı tematik incelemeyi amaçlamaktadır. Buradan hareketle araştırmanın amacı ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarını göç olgusu bağlamında incelemektir.

Araştırmanın problem cümlesi şöyledir: Ortaokul seviyesindeki sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan göç olgusu boyutları ve alt boyutlarıyla nasıl verilmiştir?

Araştırmanın alt problemleri ise şöyledir:

- Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında göç olgusunun sebepleri nasıl sunulmaktadır?
- Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında göç olgusunun sonuçları nasıl sunulmaktadır?
- Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında göç olgusunu açıklayıcı başka unsurlar nelerdir?

- Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında göç konusunun öğretimine katkı sağlayan diğer unsurlar nelerdir?

## YÖNTEM

Bu araştırma nitel araştırma metodolojisine uygun bir tasarıma sahiptir. Araştırma doküman incelemesi yöntemiyle yürütülmüştür. Neuman (2014) nitel yöntemde araştırmacıların toplumsal süreçler ve örnek olayları kendi sosyal bağlamında inceleme ve yorumlama amacıyla olduklarını ifade etmektedir. Doküman incelemesi yöntemi genellikle saha çalışmalarının mümkün olmadığı araştırmalarda olguyu toplumsal süreçleri, kanıtları ve bağlamları içinde açıklamak üzere tercih edilmektedir. Bu araştırmada, göç olgusunun tüm boyut ve alt boyutlarıyla ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarındaki yansımalarını tespit edebilmek amacıyla bu yöntem tercih edilmiştir. Ders kitaplarının incelenmesine ilişkin bilimsel çalışmalar için bu yöntem uygun görülmüştür (Yıldırım & Şimşek, 2011).

Araştırmada doküman incelemesi yapılacak sosyal bilgiler ders kitapları Milli Eğitim Bakanlığına bağlı ortaokulların 5., 6. ve 7. sınıf düzeyinde okutulacak ders kitapları arasından rastgele örnekleme yoluyla seçilmiştir. Örnekleme yer alan ders kitapları 2019 yılı itibarıyla 5 yıllığına kabul edilmiştir. Kitapların içeriğinde analize alınacak veriler arasında örnekleme yapılmamış ve kitapların tamamı incelenmiştir. Kitapların incelenmesinde analiz birimi olarak kelime, satır ve paragraf alınmıştır. Elde edilen veriler doküman incelemesi yöntemine uygun içerik analiziyle çözümlenmiş ve doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. Bu alıntılar bulgular içinde şu şekilde gösterilmiştir: Örn: 5. sınıf ders kitabından alınan bir alıntı 5/, bu alıntının sayfa numarası s.128 olarak kısaltılmıştır. Doküman incelemesi şu aşamalarda gerçekleştirilmiştir: (1) Kitapların “göç” kavramı odaklı taranması ve ilgili metinlerin işaretlenmesi, (2) İşaretlenmiş metinlerin okunması ve ayrı bir dosyaya alınması, (3) Göçün nedenleriyle ilgili veri sağlayan kelime, cümle ve paragraf analiz birimlerinin seçilerek bağlamı içinde kodlanması, (4) Kodların kategoriler, kategorilerin temalar altına toplanması, (5) Tablolaştırma, (6) Frekans ve yüzde dağılımlarının alınması, (7) Raporlaştırma ve açıklama. Araştırmacılar, Miles & Huberman (1994) tarafından önerilen bulgu uyumunu gerçekleştirebilmek amacıyla online sistem üzerinden süreçte birlikte çalışarak %100 uyumu sağlayan verileri çalışmaya dahil etmiştir.

## BULGULAR

Çalışmada elde edilen bulgular; çalışmanın amacı doğrultusunda ve problemi destekler nitelikte aşağıdaki tablolarda sunulmuştur. Bu araştırmanın ana odağını oluşturan problem cümlesini açıklamak amacıyla ortaokul seviyesinde okutulan sosyal bilgiler ders kitaplarında (5., 6. ve 7. sınıf) yer alan göç olgusu bağlamındaki içeriğin tematik analizi gerçekleştirilmiştir. Bu analizler sonucunda elde edilen bulguların daha sonra yorumları yapılmıştır.

### Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular: Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göç Olgusunun Nedenleri

Öncelikle sosyal bilgiler ders kitaplarında göç olgusunu açıklayabileceği keşfedilen boyutlardan biri göçün nedenleridir. Göçün nedenleri arasında; ekonomik, toplumsal ve sosyal, siyasi, doğal nedenler yer almaktadır. Tüm bu nedenlerin itici ve çekici faktörleri frekans ve yüzdeleriyle birlikte sunulmaktadır. Göç olgusunu besleyen nedenler Tablo 1’dedir.

Tablo 1: Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göçün Nedenleri

| Boyutlar                     |        | Maddeler                                                                  | 5. sınıf |      | 6. sınıf |     | 7. sınıf |     |
|------------------------------|--------|---------------------------------------------------------------------------|----------|------|----------|-----|----------|-----|
|                              |        |                                                                           | f        | %    | f        | %   | f        | %   |
| Ekonomik Nedenler            | İtici  | Tarımsal üretimin dönüşmesi                                               | 0        | 0%   | 0        | 0%  | 7        | 9%  |
|                              |        | Yaşam koşulları ve ekonomik refah düzeyi                                  | 0        | 0%   | 0        | 0%  | 8        | 10% |
|                              | Çekici | Sektörel gelişme ve istihdam olanakları                                   | 7        | 100% | 0        | 0%  | 17       | 21% |
|                              |        | Eğitim imkanları                                                          | 0        | 0%   | 0        | 0%  | 2        | 3%  |
|                              |        | Sağlık imkanları                                                          | 0        | 0%   | 0        | 0%  | 3        | 4%  |
|                              |        | Yaşam koşulları ve ekonomik refah düzeyi                                  | 0        | 0%   | 2        | 13% | 0        | 0%  |
|                              |        |                                                                           |          |      |          |     |          |     |
| Toplumsal ve Sosyal Nedenler | İtici  | Yaşam biçimi (göçebe/konargöçer)                                          | 0        | 0%   | 4        | 27% | 6        | 8%  |
|                              |        | Toplumsal baskılar (dini inanca yapılan baskılar)                         | 0        | 0%   | 1        | 7%  | 2        | 3%  |
|                              |        | Boşanma                                                                   | 0        | 0%   | 0        | 0%  | 1        | 1%  |
|                              |        | Güvenlik sorunları (kan davaları, ailelerarası geçimsizlikler,vb)         | 0        | 0%   | 0        | 0%  | 3        | 4%  |
|                              | Çekici | Akademik olanaklar (beyin göçü)                                           | 0        | 0%   | 0        | 0%  | 1        | 1%  |
|                              |        | Evlilik                                                                   | 0        | 0%   | 0        | 0%  | 1        | 1%  |
|                              |        | Şehirleşme                                                                | 0        | 0%   | 0        | 0%  | 1        | 1%  |
|                              |        | Sosyal refah ve güvenlik arayışı                                          | 0        | 0%   | 0        | 0%  | 2        | 3%  |
|                              |        |                                                                           |          |      |          |     |          |     |
| Siyasi Nedenler              | İtici  | Savaşlar                                                                  | 0        | 0%   | 0        | 0%  | 4        | 5%  |
|                              |        | Taht kavgaları                                                            | 0        | 0%   | 1        | 7%  | 0        | 0%  |
|                              |        | Siyasi baskılar                                                           | 0        | 0%   | 1        | 7%  | 0        | 0%  |
|                              |        | Terör ve terörizm                                                         | 0        | 0%   | 0        | 0%  | 4        | 5%  |
|                              |        | Güvenlik tedbirleri                                                       | 0        | 0%   | 0        | 0%  | 1        | 1%  |
|                              | Çekici | Mübadele                                                                  | 0        | 0%   | 0        | 0%  | 1        | 1%  |
|                              |        | İltica                                                                    | 0        | 0%   | 0        | 0%  | 1        | 1%  |
|                              |        | İskân politikaları                                                        | 0        | 0%   | 0        | 0%  | 2        | 3%  |
|                              |        | Fetihler                                                                  | 0        | 0%   | 1        | 7%  | 0        | 0%  |
|                              |        |                                                                           |          |      |          |     |          |     |
| Doğal Nedenler               | İtici  | İklim koşulları                                                           | 0        | 0%   | 1        | 7%  | 0        | 0%  |
|                              |        | Coğrafi özellikler (bozkır, vb.)                                          | 0        | 0%   | 3        | 20% | 0        | 0%  |
|                              |        | Doğal kaynakların tükenmesi                                               | 0        | 0%   | 1        | 7%  | 2        | 3%  |
|                              |        | Doğal afetler (deprem, sel, kuraklık, volkanik faaliyetler, heyelan, vb.) | 0        | 0%   | 0        | 0%  | 8        | 10% |
|                              | Çekici | Doğal kaynakların bolluğu                                                 | 0        | 0%   | 0        | 0%  | 1        | 1%  |
|                              |        | Coğrafi konum (geçiş güzergahı/köprü)                                     | 0        | 0%   | 0        | 0%  | 2        | 3%  |
|                              |        | TOPLAM                                                                    | 7        | 100  | 15       | 100 | 80       | 100 |

Tablo 1 incelendiğinde sosyal bilgiler ders kitaplarında göç olgusunun nedenlerine ilişkin boyutlar görülmektedir. Bu boyutlar göç olgusunun nedenlerini “itici” ve “çekici” faktörler açısından açıklamaktadır. Tüm alt boyutlarda ve toplam içerikte 7. sınıf ders kitapları diğer kitaplara oranla göç olgusunun nedenlerine daha yoğun yer vermektedir. Ayrıca ders kitaplarında boyutlara ilişkin maddeler orantısız bir dağılım göstermektedir. Örneğin doğal nedenler arasındaki “iklim koşulları” 5. ve 7. sınıf ders kitaplarında yer almazken 6. sınıf ders kitaplarında yer almaktadır. Toplumsal ve sosyal nedenlerin itici faktörlerinden “yaşam biçimi” 6. ve 7. sınıf ders kitaplarında öne çıkarken 5. sınıf ders kitaplarında yer almamaktadır.

Tablo 1'in boyutları incelendiğinde göçün bazı nedenlerine ilişkin değerlerin öne çıktığı görülmektedir. Göçün ekonomik nedenleri arasında "yaşam koşulları ve ekonomik refah düzeyi" itici faktörler arasında, "sektörel gelişme ve istihdam olanakları" çekici faktörler arasında öne çıkmaktadır. "Yaşam koşulları ve ekonomik refah düzeyi" 7. sınıf düzeyinde "itici", 6. sınıf düzeyinde çekici ekonomik faktörler arasındadır. 5. sınıf düzeyinde ise yer almamıştır. Bu durum ders kitaplarının içerik tasarımında önemli bir yaklaşım olan "sarmal yaklaşımın" doğasına uygun olmadığına dikkatimizi çekmektedir. Ders kitaplarında yer alan bilgilerde ekonomik nedenlere ilişkin şöyle bir ifade geçmektedir: "Bölgenin ekonomik ve sosyal yönden kalkınması, bölgeden göçü azaltmak amacıyla çay tarımı ve sanayisi uzun yıllar devlet tarafından desteklenip teşvik edilir" (5/s.128).

Tablo 1'de yer alan toplumsal ve sosyal nedenler boyutu incelendiğinde göç olgusunun 6. ve 7. sınıf ders kitaplarına en fazla yansıyan itici faktörünün "yaşam biçimi" olduğu görülmektedir. "Sosyal refah ve güvenlik arayışı" ise sadece 7. sınıf kitaplarına yansıyan çekici faktör olmuştur. "Toplumsal baskılar" ve "yaşam biçimi" dışındaki tüm maddelerin sadece 7. sınıf ders kitaplarında yer alıyor olması ayrıca dikkat çekmektedir. "Yaşam biçimi" kapsamında özellikle Türklerin Orta Asya sert karasal ikliminde, bozkır coğrafyasında, konargöçer yaşam tarzının göçe neden olması kitaplarda vurgulanmıştır. "...böylece eşyalarıyla birlikte bir yerden başka bir yere kolayca göç etmişlerdir." (6/s.49) ifadesiyle devam edilmiştir. 5. sınıf ders kitaplarında bu boyutta veri tespit edilememiştir.

Tablo 1'de yer alan siyasi nedenler boyutu incelendiğinde itici faktörler arasında "savaşlar" ve "terör ve terörizm" maddelerinin 7. sınıf düzeyinde, "taht kavgaları" ve "siyasi baskılar" maddelerinin 6. sınıf düzeyinde ders kitaplarında diğer maddelere oranla daha fazla yer aldığı görülmektedir. 5. sınıf ders kitaplarında bu boyutta veri tespit edilememiştir. "Taht kavgaları" hakkında geçen metin şöyledir: "Mete Han'ın ölümünden sonra Çin entrikaları sonucu başlayan taht kavgaları devleti zayıflatmış, MS 48'de Hunlar, Kuzey ve Güney Hunları olmak üzere ikiye bölünmüştür. Güney Hunları 216 yılında Çin hakimiyetine girmiş, Kuzey Hunları ise batıya doğru göç ederek Avrupa'da Kavimler Göçüne neden olmuştur" (6/s.50). Göç olgusunun çekici faktörleri arasında ise 6. sınıf düzeyinde "fetihler", 7. sınıf düzeyinde "iskân politikaları" diğer maddelere göre daha fazladır. 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan iskân politikalarına ilişkin bir örnek ifade şöyledir: "Anadolu'da aralarında sorun ve anlaşmazlık bulunan ailelerden bir kısmı Rumeli'ye göç ettirilerek ülkede sosyal düzen ve huzur sağlanmaya çalışıldı" (7/s.40).

Tablo 1'de yer alan doğal nedenler boyutu incelendiğinde "iklim" ve "coğrafi özellikler" 6. sınıf düzeyinde, "doğal kaynakların tükenmesi" ve "doğal afetler" 7. sınıf düzeyinde öne çıkmaktadır. Ders kitaplarında Türklerin bozkır coğrafyasında yaşıyor olması göçü tetikleyen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Deprem, sel, kuraklık, volkanik faaliyetler, heyelan gibi "doğal afetler" göçün doğal itici faktörleri olarak belirtilmektedir. Örnek olarak şöyle ifadeler vardır; "İnsanoğlunun doğal kaynakları hızla kullandıkça çevreye zarar vermesiyle birlikte çevresel sorunlar, afetler, açlık, terör ve göçler gibi insanlığın çözmesi gereken küresel sorunları ortaya çıkarması", "doğal kaynakların hızla tükenmesi".... (7/s.213). Doğal kaynakların göçü çeken unsurlarının da olduğu görülmektedir. "Doğal kaynakların bolluğu" ve "coğrafi konum" 7. sınıf ders kitaplarında tespit ettiğimiz göçün doğal kaynaklı çekici faktörleri arasındadır. 5. ve 6. sınıf ders kitaplarında göç olgusuna neden olan çekici bir faktöre rastlanılmamıştır. Coğrafi konum ile ilgili ifade şöyledir; "Türkiye coğrafi konum itibarıyla göçmenlerin geçiş güzergâhında bulunması ve göç merkezi ve köprü olarak göçün çekici coğrafyasını oluşturmaktadır" (7/s.110).

## İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular: Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göç Olgusunun Sonuçları

Göç olgusu, sosyal bilgiler ders kitaplarında nedenlerinin yanı sıra sonuçlarıyla birlikte yer almaktadır. Ders kitaplarında tespit ettiğimiz sonuçlar; ekonomik, toplumsal ve sosyal, siyasi ve doğal coğrafyaya etki eden sonuçlar olarak açıklanabilir. Tüm bu boyutlar ve alt boyutlarındaki maddeler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göçün Sonuçları

| Boyutlar                            | Maddeler                                        | 5 sınıf |      | 6. sınıf |      | 7. sınıf |      |
|-------------------------------------|-------------------------------------------------|---------|------|----------|------|----------|------|
|                                     |                                                 | f       | %    | f        | %    | f        | %    |
| Ekonomik Sonuçlar                   | Ekonomiyi etkileme                              | 0       | 0%   | 1        | 10%  | 0        | 0%   |
|                                     | İş gücü ihtiyacının karşılanması                | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 3%   |
|                                     | Ekonomik kalkınmanın hızlanması                 | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 3%   |
|                                     | Ülke dışına göç edenlerin ülkeye döviz getirisi | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 3%   |
| Toplumsal ve Sosyal Sonuçlar        | Kültürel etkileşim                              | 1       | 100% | 3        | 30%  | 0        | 0%   |
|                                     | İcatlar                                         | 0       | 0%   | 1        | 10%  | 0        | 0%   |
|                                     | Tarihi etkiler                                  | 0       | 0%   | 1        | 10%  | 0        | 0%   |
|                                     | Kavimler göçü                                   | 0       | 0%   | 2        | 20%  | 0        | 0%   |
|                                     | Nüfusun artması                                 | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 3        | 10%  |
|                                     | Askeri gücün artması                            | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 3%   |
|                                     | Sanatın şekillenmesi                            | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 3%   |
|                                     | Etkileşim alanlarının oluşması                  | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 3        | 10%  |
|                                     | Eğitime katılımın artması                       | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 3%   |
|                                     | Nüfusun orantısız dağılımı                      | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 5        | 16%  |
|                                     | Konut sıkıntısı                                 | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 3%   |
|                                     | Çarpık kentleşme                                | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 9        | 29%  |
|                                     | Salgın hastalıklar                              | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 3%   |
| Siyasi Sonuçlar                     | Siyasi etkileme                                 | 0       | 0%   | 1        | 10%  | 0        | 0%   |
| Doğal Coğrafyaya Etki Eden Sonuçlar | Coğrafyayı etkileme                             | 0       | 0%   | 1        | 10%  | 0        | 0%   |
|                                     | Isı adaları                                     | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 3%   |
|                                     | Küresel ısınma                                  | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 3%   |
|                                     | Kaynakların tükenmesi                           | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 3%   |
| TOPLAM                              |                                                 | 1       | 100% | 10       | 100% | 31       | 100% |

Tablo 2’de yer alan bilgiler incelendiğinde sosyal bilgiler ders kitaplarında göç olgusunun ekonomik, toplumsal ve sosyal, siyasi ve doğal coğrafyaya etki eden sonuçlarına yer verildiği görülmektedir. Göç olgusunun ekonomiye ilişkin etkilerini ders kitaplarında bulmak mümkündür. Ancak bu etkiler arasında yer alan “iş gücü ihtiyacının karşılanması”, “ekonomik kalkınmanın hızlanması”, “ülkeye döviz getirisi” gibi maddeler düşük frekans dağılımıyla 7. sınıf ders kitaplarında yer almaktadır. İçerik incelendiğinde göç olgusunun ekonomi ile ilişkisinde daha çok göçü iten veya çeken faktör olarak yer verildiği, göçün ekonomik sonuçlarına yukarıdaki ifade ettiğimiz kadarıyla yer verildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu durum ders kitaplarının göç olgusunun ekonomi üzerindeki olumlu ve olumsuz sonuçları bağlamında gözden geçirilmesine ihtiyaç olabileceğine işaret etmektedir.

Göç olgusunun sadece ekonomik değil aynı zamanda toplumsal ve sosyal sonuçları da ders kitaplarına yansıtılmıştır. İncelenen ders kitaplarında; “kültürel etkileşim”, “kavimler göçü”, “nüfusun artması”, “ekonomik, sosyal ve kültürel etkileşim alanlarının oluşması”, “nüfusun orantısız dağılımı” ve “çarpık kentleşme” gibi birçok sonuç göç olgusu bağlamında yer almaktadır. Bu sonuçlardan “çarpık kentleşme” 7. sınıf ders kitaplarında diğer sonuçlara oranla daha fazladır. Çarpık kentleşmeye bağlı olarak yaşanan “kaçak yapı ve gecekondu istilası, kentlerin aşırı büyümesi, altyapı sorunları, vb.” gibi birçok sorun 7. sınıf ders kitabında yer almaktadır. Ders kitaplarında, 5. sınıf düzeyinde göç olgusunun toplumsal ve sosyal sonuçları açısından bilgi içeriği olmaması ve 6. sınıf düzeyinde ise sınırlı bilgi içermesi dikkat çekmektedir.

Tüm bunlara ek olarak Tablo 2’de yer verilen bilgiler dikkate alındığında göç olgusunun siyasi ve doğal coğrafyaya etki eden sonuçlarına oldukça sınırlı oranda yer verildiği görülmektedir. Göç kaynaklı doğal çevrede oluşan etkiler arasında; “ısı adaları”, “küresel ısınma”, “kaynakların tükenmesi” yer almaktadır. Bu konular ise sadece 7. sınıf düzeyinde ve sınırlı

bir içerikle işlenmektedir. “Isı adaları” ile ilgili şu ifadeler buna örnek oluşturmaktadır: “Göçler sonucu kentler aşırı büyür. Bundan dolayı büyük şehirlerin bulunduğu alanlarda ısı adaları oluşur” (7/s.112). İnsanın yaşadığı coğrafyanın ortam ve olanaklarına olan bağımlılığı gerçeği ve günümüz çevre sorunları birlikte düşünüldüğünde, göç olgusunun yaşadığımız doğaya ilişkin etkilerine yönelik bilgileri az içermesi ders kitaplarının bu konuda gözden geçirilmesine ihtiyaç olabileceğine işaret etmektedir.

### Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular: Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göç Olgusunu Açıklayıcı Diğer Unsurlar

Sosyal bilgiler ders kitaplarında göç olgusuna ilişkin nedenler ve sonuçlara ek olarak farklı unsurlar da yer almaktadır. Bunlardan biri göç olgusunun gerçekleşmesinde kolaylaştırıcı rol oynayan faktörlerdir. Diğer unsur ise göçü önleyici ve düzenleyici faaliyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bunlara ait veriler alt boyutlarıyla birlikte Tablo 3’te verilmektedir.

**Tablo 3:** Göçü Kolaylaştıran Unsurlar ve Önleyici/Düzenleyici Faaliyetler

| Boyutlar                            | Maddeler                           | 5 sınıf |      | 6. sınıf |      | 7. sınıf |      |
|-------------------------------------|------------------------------------|---------|------|----------|------|----------|------|
|                                     |                                    | f       | %    | f        | %    | f        | %    |
| Göçü Kolaylaştırıcı Unsurlar        | Ulaşım kolaylığı                   | 0       | 0%   | 1        | 25%  | 2        | 18%  |
|                                     | Yerleşme ve taşınma kolaylığı      | 0       | 0%   | 1        | 25%  | 0        | 0%   |
|                                     | Evrensel hukuki güvencenin varlığı | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 2        | 18%  |
| Önleyici ve Düzenleyici Faaliyetler | Ekonomik teşvik desteği            | 0       | 0%   | 2        | 50%  | 0        | 0%   |
|                                     | İstihdam desteği                   | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 2        | 18%  |
|                                     | Uyum çalışmaları                   | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 9%   |
|                                     | Hoşgörülü yaklaşım                 | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 9%   |
|                                     | Sebeplerin anlaşılması             | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 9%   |
|                                     | Çözüm odaklı çalışmalar            | 0       | 0%   | 0        | 0%   | 2        | 18%  |
|                                     | TOPLAM                             | 0       | 100% | 4        | 100% | 11       | 100% |

Tablo 3’te yer verilen bilgiler incelendiğinde, sosyal bilgiler ders kitaplarında göç olgusuna ilişkin farklı unsurların da yer aldığı görülmektedir. Göçü kolaylaştırıcı unsurlar arasında “ulaşım kolaylığı” ve “evrensel hukuki güvencenin varlığı” göç olgusunun gerçekleşmesinde kolaylaştırıcı unsur olarak dikkat çekmektedir. Ders kitaplarında bununla ilgili şöyle ifadeler yer almaktadır; “Türklerin konargöçer yaşam tarzında atı evcilleştirme ve tekerleği bulmalarının göçü kolaylaştırmış olması” göçü kolaylaştırıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır (6/s.49). “Osmanlı toplumunda demiryolu hatlarının sağladığı ulaşım hatları sayesinde ucuz ve kolay ulaşımın ülkede tarım alanlarının açılmasına ve açılan bu tarım alanlarında işçi istihdamı amaçlı göçün yine ucuz ve kolay ulaşım sayesinde cazip hale gelmesi” açıklanmaktadır (7/s.48). Bununla birlikte Tablo 3’te “ekonomik teşvik” ve “istihdam” desteği önleyici ve düzenleyici faaliyetler arasında öne çıkmaktadır. Göç alan ülkelerde veya bölgelerde farklı kültürel yaşam anlayışlarının olması doğaldır. Dolayısıyla göçün önlenmesin için bu desteklerin anlatımı öne çıkarken göç alan yerlerde uyum çalışmaları ders kitaplarında düşük oranda yer bulmaktadır.

### Dördüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular: Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göçün Öğretimine Katkı Sağlayan Diğer Unsurlar

Sosyal bilgiler ders kitaplarında göç olgusuna ilişkin yukarıda ifade ettiğimiz unsurlardan farklı olarak öğretimle ilgili birtakım unsurlara yer vermektedir. Kitaplarda; “kurumlar”, “kavram, tanım ve sınıflamalar”, “madde ve başlıklarda göç”, “görsellerde göç” ve “göç istatistikleri” gibi farklı temalar bulunmaktadır. Bu temalara ilişkin detaylar Tablo 4’te yer almaktadır.

**Tablo 4:** Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Göç Hakkındaki Diğer Unsurlar

| Boyutlar                      | Maddeler                            | 5. sınıf |      | 6. sınıf |      | 7. sınıf |      |
|-------------------------------|-------------------------------------|----------|------|----------|------|----------|------|
|                               |                                     | f        | %    | f        | %    | f        | %    |
| Kurumlar                      | Göç İdaresi Genel Müdürlüğü         | 1        | 100% | 0        | 0%   | 0        | 0%   |
| Kavram, Tanım ve Sınıflamalar | Göç tanımı                          | 0        | 0%   | 2        | 67%  | 4        | 9%   |
|                               | Kızılay hizmet tanımı               | 0        | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 2%   |
|                               | Göç kavramı                         | 0        | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 2%   |
|                               | Yurt kavramı                        | 0        | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 2%   |
|                               | Fetih kavramı                       | 0        | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 2%   |
|                               | Göç türleri                         | 0        | 0%   | 0        | 0%   | 4        | 9%   |
| Madde ve Başlıklarda Göç      | Hazırlık maddeleri                  | 0        | 0%   | 0        | 0%   | 3        | 6%   |
|                               | Soru maddeleri                      | 0        | 0%   | 0        | 0%   | 14       | 30%  |
|                               | Başlıklar                           | 0        | 0%   | 0        | 0%   | 5        | 11%  |
| Görsellerde Göç               | Harita                              | 0        | 0%   | 1        | 33%  | 0        | 0%   |
|                               | Gerçek resim                        | 0        | 0%   | 0        | 0%   | 2        | 4%   |
|                               | Temsili resim                       | 0        | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 2%   |
|                               | Tablo                               | 0        | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 2%   |
|                               | Şemalar                             | 0        | 0%   | 0        | 0%   | 4        | 9%   |
|                               | Haber                               |          |      |          |      |          |      |
| Göç İstatistikleri            | Göç istatistiği                     | 0        | 0%   | 0        | 0%   | 2        | 4%   |
|                               | Göçmenlerin cinsiyete göre dağılımı | 0        | 0%   | 0        | 0%   | 1        | 2%   |
| TOPLAM                        |                                     | 1        | 100% | 3        | 100% | 47       | 100% |

Tablo 4'te yer alan bilgiler incelendiğinde sosyal bilgiler ders kitaplarında yer alan göç ile ilgili kurumun “Göç İdaresi Genel Müdürlüğü” olduğu ve bu kurumla ilgili bilgilerin 6. sınıf ders kitabında yer aldığı görülmektedir. İncelenen 5. sınıf ders kitabında bu tabloya dair farklı bir madde tespit edilememiştir. Kitaplarda yer bulan kavram, tanım ve sınıflamalar arasında “göç” kavramı 6. ve 7. sınıf, “göç türleri” ise 7. sınıf ders kitaplarında dikkat çekmektedir. Kitaplarda, özellikle 7. sınıf ders kitabında ayrıca göç olgusuna ilişkin madde ve başlıklar tespit edilmiştir. Göçün neden ve sonuçlarına ilişkin “hazırlık maddeleri”, göçe ilişkin önlemler, nedenler, sonuçlar hakkındaki “soru maddeleri” ve göç, göçün sonuçları, göçün nedenleri, vb. gibi “başlıklar” bu kapsamdadır. Örneğin 7. sınıf ders kitabı ülkeler arası köprüler içinde “Göç” kavramı başlık olarak yer almıştır. Aynı başlığın altında “Göçmen sorununa nasıl çözüm bulabiliriz?” (7/s.218) sorusuna yer verilmiştir.

Tablo 4'te tüm bunlara ek olarak incelenen ders kitaplarında göç ile ilişkili “görseller” ve “istatistikler” bulunduğu tespit edilmiştir. Kitaplarda “harita”, “resimler”, “tablo”, “şemalar” ve “haberler” şeklinde görseller yer almaktadır. Ayrıca kitaplarda “göç istatistiği” verilmekte ve “göçmenlerin cinsiyete göre dağılımı” belirtilmektedir. “İllere göre alınan/verilen net göç tablosunda yer alan veriler” (7/s.106) ve Türkiye İstatistik Kurumu’nun göç verileri hakkındaki “doğudan batıya göç istihdamla önlenecek” (7/s.107) başlıklı haber içinde göç istatistiklerinin verilmiş olması buna örnektir.

## SONUÇ VE TARTIŞMA

Ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarının göç olgusu bağlamında tematik olarak incelendiği bu araştırmada, incelenen kitapların içeriğinde göç olgusunu açıklayan boyutlar ve bu boyutlara ilişkin maddeler tespit edilmiştir. Doküman incelemenin doğası gereği yapılan tematik analizler sonucunda ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında göç olgusunun nedenleri ve sonuçları, göçü kolaylaştırıcı unsurlar, göçü önleyici ve düzenleyici faaliyetler hakkında içeriğin yer aldığı söylenebilir. Kitaplarda ayrıca göç hakkında öğretime katkı sağlayan ilgili kurumlar, kavram, tanım ve sınıflamalar, madde ve başlıklar, görseller ve göç istatistikleri gibi bazı unsurların da yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada ulaşılan bir diğer sonuç kitaplardaki göç olgusuna ilişkin

içeriğin dağılımı hakkındadır. İncelenen kitaplarda göç olgusu bağlamındaki içeriğin hem kitaplar arasında hem konular arasında orantısız dağılım gösterdiği ve içerik yoğunluğunun 7. sınıf ders kitabı lehine olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın birinci alt problemine ilişkin ulaşılan sonuçlara göre ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında göç bağlamına ilişkin içerik göçün nedenleri açıklamaktadır. Bu bağlamda ders kitaplarında yer alan göç olgusuna ilişkin içerik, göçün ekonomik, toplumsal ve sosyal, siyasi ve doğal nedenler boyutlarında itici ve çekici faktörlerini açıklamıştır. Fakat bu faktörlere ilişkin maddelerin frekans ve yüzdeleri 5. ve 6. sınıf sosyal bilgiler ders kitaplarına oranla 7. sınıf ders kitaplarında daha yoğun bir dağılım göstermiştir. İncelenen kitaplarda göçün ekonomik nedenleri arasında “yaşam koşulları ve ekonomik refah düzeyi” itici faktörler arasında, “sektörel gelişme ve istihdam olanakları” çekici faktörler arasında öne çıkmıştır. Göçün toplumsal ve sosyal nedenleri arasında “yaşam biçimi” itici faktör, “sosyal refah ve güvenlik arayışı” ise çekici faktör olarak yer almıştır. Bu konudaki veriler 7. sınıf ders kitabında daha ağırlıklıdır. 5. sınıf ders kitaplarında bu boyutta veri tespit edilememiştir. Göçün siyasi nedenlerine ilişkin bulgular dikkate alındığında göçe itici faktörler arasında “savaşlar”, “terör ve terörizm”, “taht kavgaları” ve “siyasi baskılar” öne çıkmıştır. Pehlivan Yılmaz ve Günel (2021)’in çalışma sonuçlarına benzer olarak bu konuda yine 5. sınıf ders kitabının yeterli veri sağlamadığı görülmüştür. Göçü çeken faktörler arasında ise “fetihler” ve “iskân politikaları” yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Kitaplarda göçün nedenlerini açıklayan bir diğer boyut da doğal nedenler olmuştur. Göçe sebep olan itici faktörler “iklim” ve “coğrafi özellikler”, “doğal kaynakların tükenmesi” ve “doğal afetler” olarak karşımıza çıkmıştır. Buradaki itici faktörler birçok çalışmada göçün önemli nedenleri olarak ele alınmıştır (Adıgüzel, 2020; Aktaş 2014; Çelik, 2006). Göçü çeken faktörler arasında ise “doğal kaynakların bolluğu” ve “coğrafi konum” yer almıştır. Benzer değerlendirmeleri Albayrak & Abdioğlu (2017) çalışmalarında ifade etmişlerdir. Ayrıca Türkiye coğrafi konumu nedeniyle göç çeken bir ülke olarak belirtilmektedir. Türkiye’nin bulunduğu konumun dış göçü etkilediği ile ilgili benzer değerlendirmeler mevcuttur (Deniz, 2014; İçduygu, 2006).

Araştırmanın ikinci alt problemine ilişkin ulaşılan sonuçlara göre ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında göç bağlamına ilişkin içerik göçün sonuçlarını açıklamaktadır. Ekonomik, toplumsal ve sosyal, siyasi ve doğal coğrafyaya etki eden unsurlarıyla göç konusu ders kitaplarında işlenmektedir. Ancak göçün sonuçlarıyla ilişkili konuların 5. ve 6. sınıf düzeyinde oldukça sınırlı kaldığı görülmüştür. Göç olgusunun ekonomiye etkileri arasında “iş gücü ihtiyacının karşılanması”, “ekonomik kalkınmanın hızlanması”, “ülkeye döviz getirisi” yer almaktadır. Bu faktörler göçün ekonomiye olumlu etkilerini açıklamaktadır (Konya & Kabaklarlı, 2023). Göçün ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin bulguya rastlanılmamıştır. Ayrıca incelenen ders kitaplarında “kültürel etkileşim”, “kavimler göçü”, “nüfusun artması”, “ekonomik, sosyal ve kültürel etkileşim alanlarının oluşması”, “nüfusun orantısız dağılımı” ve “çarpık kentleşme” gibi birçok sonuç göç olgusunun (Bozkurt & Ayfer, 2018) toplumsal ve sosyal sonuçlarını açıklamıştır. Özellikle “çarpık kentleşme” diğerlerine göre yüksek frekans göstermiştir. Göç olgusunun siyasi ve doğal coğrafyaya etki eden sonuçları hakkında ise oldukça sınırlı bilgi yer almaktadır. “Isı adaları”, “küresel ısınma”, “kaynakların tükenmesi” bu bağlamda yer almaktadır.

Araştırmanın üçüncü alt problemine ilişkin ulaşılan sonuçlara göre ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında göç bağlamına ilişkin içerik diğer bazı unsurları açıklamaktadır. Ders kitaplarında yer alan içerikte göç olgusunun gerçekleştirmesinde kolaylaştırıcı unsurlar ile göçü önleyici ve düzenleyici faaliyetler boyutunda bulgulara ulaşılmıştır. Ucuz ve gelişmiş bir “ulaşım kolaylığı” ve “evrensel hukuki güvencenin varlığı” göç olgusunun gerçekleşmesinde kolaylaştırıcı unsur olarak ders kitaplarında karşımıza çıkmaktadır. Ders kitaplarında yer alan göçün önlenmesine ilişkin içerikte “ekonomik teşvik” ve “istihdam” desteği öne çıkmaktadır (Bahar & Korkmaz Bingöl, 2010).

Araştırmanın dördüncü alt problemine ilişkin ulaşılan sonuçlara göre ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarında göç bağlamına ilişkin içerik göçün öğretimiyle ilişkilendirdiğimiz bazı unsurlar sunmaktadır. Kitaplarda; “kurumlar”, “kavram, tanım ve sınıflamalar”, “madde ve başlıklarda göç”, “görsellerde göç” ve “göç istatistikleri” gibi farklı temaların yer aldığı tespit edilmiştir. “Göç İdaresi Genel Müdürlüğü” incelenen ders kitaplarında 1 kez yer almış kurumdur. Sezer & Şanlı (2017) yaptıkları çalışmada göç ile ilgili ne ulusal ne de uluslararası bir kurumun bahsedilmemiş olmasını önemli bir eksiklik olarak belirtmişlerdir. “Göç”, “yurt”, “fetih” gibi kavramlar, “göç türleri” hakkında sınıflamalar, göçün neden ve sonuçlarına ilişkin “hazırlık maddeleri”, göçe ilişkin önlemler, nedenler, sonuçlar hakkındaki “soru maddeleri” ve göç hakkındaki “başlıklar”, göç ile ilişkili “görseller” ve “istatistikler” ders kitaplarında tespit edilen göçün öğretimiyle ilişkili bazı unsurları oluşturmaktadır.

Bu araştırma sonuçlarıyla ilgili genel bir değerlendirme yapacak olursak; ortaokul sosyal bilgiler ders kitapları göç olgusunu nedenleri, sonuçları, kolaylaştırıcı, önleyici ve düzenleyici unsurları, öğretime katkı sağlayan diğer birçok boyutu açısından açıklayan bir içeriğe sahiptir. Araştırmada incelenen ders kitaplarının içeriği araştırma problem ve alt problemlerine ilişkin veri sağlamıştır. Ancak bu içeriğin frekans ve yüzdeleri 5., 6. ve 7. sınıf düzeylerindeki farklı kitaplar arasında ve aynı kitapta yer alan konular arasında orantısız bir dağılım göstermektedir. Araştırmada ulaşılan birçok kavram sadece 7. sınıf ders kitaplarında yer almaktadır. 5. ve 6. sınıf ders kitaplarında yer alan içerik göç olgusunu açıklayan unsurlar açısından oldukça sınırlı kalmaktadır. Göçün nedenleri kitaplarda daha sık işlenmiş olup göç olgusunun siyasi ve doğal coğrafyaya etki eden sonuçları hakkında ise oldukça sınırlı bilgi yer almıştır. Ayrıca kitaplarda ekonomik sonuçların olumsuz boyutlarına yer verilmediği görülmüştür. Tüm bu sonuçlar çerçevesinde öncelikli önerimiz ders kitapları yazarlarına olacaktır. Kitapların içerik yazımında sarmal bir yaklaşımın benimsenmesi orantısız dağılıma karşı önleyici bir çözüm olabilir. Ayrıca Türkiye'nin ders kitaplarında belirtildiği üzere bir göç çekim merkezi olmasından hareketle, ders kitaplarında göç edenlerin toplumla uyum çalışmalarına ilişkin konulara değinilmesinde fayda vardır. Bununla birlikte göç olgusunun yaşadığımız doğaya etkilerine ilişkin içeriğin zenginleştirilmesi günümüz yaşam koşulları açısından elzem bir ihtiyaçtır. İkinci önerimiz ders kitapları hakkında araştırma yapmayı düşünen araştırmacılaradır. Bu araştırma ortaokul sosyal bilgiler ders kitaplarını göç bağlamında incelemiştir. İlkokul sosyal bilgiler ders kitabı da diğer araştırmacılar tarafından incelenebilir. Konuların öğretimi boyutunda ek olarak öğretmen ve öğrenci görüşlerine başvurulabilir.

Coğrafi konumu itibarıyla göç olgusu Türkiye'nin gündeminde olan önemli bir toplumsal konuyu oluşturmaktadır. Göçle birlikte nüfus, kültür, ekonomi, vb. birçok konuda sorunların yaşanması söz konusu olmaktadır. Sorunların çözümü ve göçmenlerin eğitime ve topluma katılımı eğitim sisteminin önemli bir konusudur. Bununla birlikte dünya neoliberal politikalar yönünde bir yönelim göstermektedir. Bu politikalar kapsamında alınan siyasi ve ekonomik kararlar sadece vatandaşları değil aynı zamanda göçmeleri de etkilemektedir. Şöyle ki neoliberal politikalar bakımından ekonomik uygulamalar tüm dünyada serbest ticaretin yaygınlaşması, sosyal hizmetlerde kısıntılara gidilmesi, şirketlerin karlarını arttırma istencine dayanmaktadır (Coe vd., 2019). Sosyal hizmetlerin sınırlandırılması ve şirketlerin kar odaklı uygulamaları göç yaşayan insanların ucuz iş gücü olarak görülmesi ve birtakım insani haklardan mahrum, sosyal güvencesiz bir yaşam sürmesine neden olmaktadır (Barcus & Halfacree, 2018; Cresswell, 2012). Bu araştırmada gördüğümüz kadarıyla sosyal bilgiler ders kitapları çağın yönelim ve sorunlarına betimsel yaklaşmaktadır. Sorunların kökenlerine eğilen, eleştirel yaklaşımı benimseyen bir anlayışa gereksinim vardır. Diğer taraftan, göçmenlerin toplumsal uyumunun sağlanmasında önemli empati, iletişim, vb. birçok beceri ve adalet, hoşgörü, saygı, vb. birçok değer sosyal bilgiler dersinde yer almaktadır. Göçle birlikte topluma katılan bireylerin eğitiminde akran uyumunun yakalanması, ayrımcılığa, ötekileştirmeye ve okullarda akran zorbalığına neden olacak ortamların oluşmaması için sosyal bilgiler içeriğinde göç ile bağlantıların kurulması önerilebilir. Göç olgusuyla birlikte ortaya çıkan göçmen öğrencilerin karşılaştıkları bu sorunların aşılmasında ders kitapları farkındalığın artmasına yardımcı olacaktır.

## KAYNAKÇA / REFERENCES

- Açıl, Ö., Güvenç, H., Hayta, A., & Kılıç, S. (2019). *7. Sınıf sosyal bilgiler ders kitabı*. Ankara. MEB Yayınları.
- Adıgüzel, G. (2020). *İtici ve çekici faktörler ışığında Türkiye'ye yönelik uluslararası göçler: 1979-2019*. (Yüksek Lisans Tezi), <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Ak, G. & Akarçay, P. (2018). Sosyolojik, psikolojik ve kuramsal açıdan göç olgusu: küreselleşmenin insani ve vicdani yüzü. *Kesit Akademik Dergisi*, (14), 188-202.
- Aktaş, M. T. (2014). Göç olgusu ekonomik kalkınmada itici güç olabilir mi? *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 37-48.
- Akyıldız, İ. E. (2022). Dış ve iç göçler bağlamında Türkiye'nin dinamik göç yapısının değerlendirilmesi. *İctimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, Göç ve Mültecilik Özel Sayısı. 1-15. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1010076>
- Albayrak, N. & Abdioğlu, Z. (2017). Türkiye'de iç göçü etkileyen faktörlerin analizi. *Araştırmacı*, c. 5, sayı. 3, ss. 293-309.
- Avcı, M. (2021). 7. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında göç kavramı ve önemi üzerine bir inceleme. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(84), 145-162. DOI: [10.29228/JASSS.48364](https://doi.org/10.29228/JASSS.48364)
- Ay, T. & Zeybek, Ö. (2016). Türkiye'de iç göçün sosyo-ekonomik sebepleri: Manisa ili örneği. *Turkish Migration Conference 2016 – Programme and Abstracts Book*, Transnational Press, London.
- Bahar, H. İ. (2015). *Sosyoloji*. İstanbul. Hayat Yayınları, 5. Baskı

- Bahar, O. & Korkmaz Bingöl, F. (2010). Türkiye’de iç göç hareketlerinin istihdam ve işgücü piyasalarına etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 43-61.
- Barcus, H. R. & Halfacree, K. (2018). *An introduction to population geographies: lives across space*. Taylor and Francis.
- Bozkurt, Y. & Ayfer, R. (2018). Göçün kentleşme üzerindeki etkisi: Kütahya il örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 144-162.
- Castles, S. & Miller, M. J. (1998). *The age of migration*. Mcmillan, London.
- Castles, S. & Miller, M. J. (2008). *Göçler çağı modern dünyada uluslararası göç hareketleri*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Castles, S. (2010). Understanding global migration: a social transformation perspective, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36(10), 1565-1586. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2010.489381>
- Coe, NM., Kelly, PF. & Yeung, HWC. (2019). *Economic geography*. 5th Edition. Wiley Blackwell.
- Cresswell, T. (2012). *Geographic thought: a critical introduction*. Hoboken: Wiley.
- Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, 17, 67-91.
- Çakır, S. (2011). Türkiye’de göç, kentleşme/gecekondu sorunu ve üretilen politikalar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 209-222.
- Çelik, F. (2006). İç göçlerin itici ve çekici güçler yaklaşımı ile analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (27), <https://dergipark.org.tr/en/pub/erciyesiibd/issue/5884/77843> adresinden erişildi.
- Deniz, T. (2014). Uluslararası göç sorunu perspektifinde Türkiye. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 181, 175-204.
- Dubey, S. & Mallah, V. (2015). *Migration: causes and effects*. The Business & Management Review.5 (4), 228-232.
- Ersoy, M. (1985). Göç ve kentsel bütünleşme. Türkiye Gelişme Araştırmaları Vakfı.
- Fichter, J. (1994). *Sosyoloji nedir?* (Çev. N. Çelebi), Ankara: Atilla Kitabevi.
- Güler, A. (2021). Göç olgusunun çok boyutlu etkileri ve Türkiye’ye yansımaları. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 218-239. <https://doi.org/10.53306/klujeas.943416>
- Günkör, C. (2018). Göç olgusunun eğitim sistemine etkilerinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 59-71.
- Harut, S. B. (2019). *5. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı*. Ata Yayıncılık.
- Hayes, M. (2014). Moving south: the economic motives and structural context of north america’s emigrants in cuenca, Ecuador. *Mobilities*, 10 (2), 267-284. <https://doi.org/10.1080/17450.101.2013.858940>
- ILO, (2015). “The contribution of labour mobility to economic growth”. ILO – OECD and World Bank Group Joint Paper for G20, Ankara. [https://ilo-ankara/documents/legaldocument/wcms\\_398770.pdf](https://ilo-ankara/documents/legaldocument/wcms_398770.pdf)
- İçduygu, A. (2006). A panorama of the international migration regime in Turkey. *Revue Européenne des Migrations Internationales*, 22 (3), 11-21. <https://doi.org/10.4000/remi.3221>
- Jansen, C. J. (1970). *Migration: a social problem*. Readings in the Sociology of Migration, Pergamon Press, New York.
- Karakaya, H. (2020). Türkiye’de göç ve etkileri. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 93-130.
- Konya, S. & Kabaklı, E. (2023). Göçün ekonomik büyümeye etkileri: seçilmiş ülkeler üzerine panel veri analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 26 (1), 20-34. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.1033668>
- Krit, A. (2012). *Lifestyle Migration: architecture and kinship in the case of the British in Spain* (Thesis in PhD). Department of Anthropology, University College London.
- Li, M. & Frieze, I. H. (2012). Before the big decision: psychological theories on premigration motivation. *Immigration policies. Challenges and Impact* (Ed. E. Tartakovsky), New York: Nova Publishers, pp.3-27
- Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., & Taylor, J. E. (2014). Uluslararası göç kuramlarının bir değerlendirmesi. (Çev. S. Dedeoğlu, vd.), *Göç Dergisi*, 1(1), 11-46. <https://doi.org/10.33182/gd.v1i1.546>
- MEB (2018) Ministry of Education [MoNE]. *Sosyal bilgiler öğretim programı*. <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=354>
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: a sourcebook for new methods*. Thousands Oaks, CA: SAGE.
- Nakhoul, E. T. (2014). *Uluslararası işgücü göçü ve Türkiye*. ÇSGB Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Neuman, W. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri: nitel ve nicel yaklaşımlar I-II*. (7. Basım). (Çev. Sedat Özge). Yayın Odası Yayıncılık.
- Özey, R. & Kocalar, A.O. (2019). *Siyasi coğrafya*, Aktif Yayınevi.
- Öztürk, C. (2009). Sosyal bilgiler öğretimi demokratik vatandaşlık öğretimi demokratik vatandaşlık eğitimi. Cemil Öztürk (Edt.). *Sosyal bilgiler: toplumsal yaşama disiplinlerarası bir bakış*, 1-31. Ankara: Pegem Akademi.
- Pehlivan Yılmaz, A. & Günel, E. (2021). Investigation of changing and unchanging migration phenomenon in social studies textbooks and the curricula. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 1713-1749. <https://doi.org/10.17679/inuefd.903588>
- Sağlam, S. (2006). Türkiye’de iç göç olgusu ve kentleşme. *Türkiyat Araştırmaları*, 5:33-44.
- Sezer, A. & Şanlı, C. (2017). Coğrafya öğretim programında ve ders kitaplarında göç olgusu, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 36, 16-25. <https://doi.org/10.14781/mcd.329051>
- Tezcan, M. (1994). Ülkemizde göç ve eğitim sorunları. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 27 (1), 61-67.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yay.
- Yıldırım, C., Kaplan, F., Kuru, H., & Yılmaz, M. (2019). *6. sınıf sosyal bilgiler ders kitabı*. MEB Yayınları.